

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ЗАГАДКИ

Голіяд Н.І.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено розгляду особливостей фреймової організації і засобів профілювання концептів англійської загадки. Визначено метафоричні й метонімічні моделі побудови загадок.

Ключові слова: фреймова організація, типи фреймів, метафоричні моделі, метонімічні моделі, семантичні структури.

Постановка проблеми. Проблема концептуалізації дійсності людиною знаходиться у центрі уваги сучасних науковців. Об'єктом їх дослідження є зв'язок мови і мислення, невід'ємною частиною якого є когнітивні процеси, що беруть участь в отриманні, зберіганні, обробці й передачі інформації людиною. Одним із таких процесів є когнітивна операція профілювання.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемою вивчення профілювання займалися американський когнітолог Рональд Ленекер і польський етнолінгвіст Єжи Бартмінський.

Метою статті є дослідження профілювання концептів англійської загадки, досягнення якої передбачає вирішення таких завдань: розробка методики дослідження профілювання концептів англійської загадки; окреслення особливостей фреймової організації концептів англійської загадки та визначення способів і засобів профілювання зазначених концептів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основними методами дослідження засобів профілювання концептів англійської загадки є логічний метод і когнітивний метод.

Логічний метод передбачає аналіз логіко-сміслових відношень між поняттями в англійських загадках і логічних операцій, що беруть у цьому участь.

Загадки є логічно побудованими на основі відношень тотожності (My name is Union Jack. I am red, blue, and white. I have three crosses that stand for patron saints. What am I? – {A FLAG}), каузальності (When she comes, it becomes cold, everything becomes white, all the lakes and over are covered with ice {WINTER}) й холо-партигивних відношень (What has roots that nobody sees, is taller than trees, up, up, it goes and yet never grows? {A MOUNTAIN}), при реалізації яких задіюються логічні операції кон'юнкції (Mountains will crumble and temples will fall, And no man can survive its endless call {TIME}), диз'юнкції (This belt stretches far and wide. Walk along it, run, or ride by bus, or by car. (You can choose how far.) {A ROAD}), інверсії (He has married many women, but has never been married. Who is he? {A PRIEST}), імплікації (If you like sweet side dishes, this will make you a happy fellow as it has sweet potatoes as well as sugar and marshmallow {CANDIED YAMS}), еквівалентності (A little old woman with twelve children: some of them are short, some long, some cold, some hot. What is it? {A YEAR}). Профілювання – це когнітивна операція, що полягає у виділенні певної частини активованої мовним знаком інформації, релевантної для розуміння самого знака, а саме: його походження, властивості, зовнішній вигляд, функції, події, переживання і т.д.

Загадки структуруються за допомогою фреймів – «... структур, які представляють стереотипні ситуації у свідомості людини» [7, с. 323]. Фрейм – це структура репрезентації досвідного знання

людини, яка пов'язує ментальну сферу з мовною. Фрейм представляє знання у формі схем референтної ситуації, що становлять набір зумовлених нею ознак. Слідом за С. А. Жаботинською [3; 4] виділяємо п'ять базових фреймів представлення ситуації: предметний, таксономічний, акціональний, посесивний і компаративний [3; 4].

Концептосфера англійської загадки структурується предметним, акціональним, посесивним, компаративним і таксономічним фреймами.

Предметний фрейм указує на якість концептів, що входять до парцел. Пропозиційні схеми цього фрейму зосереджені навколо одного логічного об'єкта, що має кілька логічних предикатів. В англійській загадці він представлений такими слотами: *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК*, *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАМ*, *ЩОСЬ-об'єкт є ТАКЕ*, *ЩОСЬ-об'єкт є СТИЛЬКИ*. Усі ці слоти ґрунтуються на моделях метонімічного перенесення і розкривають різні характеристики об'єктів. В англійських загадках слот *ЩОСЬ* є *ТАКЕ* предметного фрейму експлікується у таких метонімічних моделях: об'єкт – якість, об'єкт – фізичні характеристики, об'єкт – будова (*What has roots that nobody sees, Is taller than trees, Up, up it goes And yet never grows (A MOUNTAIN)*). У межах слоту *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК* виокремлюємо такі метонімічні моделі: об'єкт – спосіб дії, об'єкт – функція, об'єкт – спосіб існування, за допомогою яких описуються особливості існування й функціонування денотата в англійських загадках, напр., річки (*What all day runs, but never walks; Often murmurs, never talks; Has a bed, but never sleeps; Has a mouth, but never eats? (RIVER)*). Слот *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАМ* репрезентується моделлю об'єкт – місце, зазначаючи особливості розташування загаданого об'єкта: *To cross the water I am the way, I am over the water; do not touch it and truth to say, I do not swim and do not move (A BRIDGE)*. В англійських загадках концепти-денотати також профілюються за допомогою квантитативних профілів. Слот *ЩОСЬ-об'єкт* є *СТИЛЬКИ* представлений метонімічною моделлю об'єкт – кількість: *Five siblings they are, their colour is true; one belongs to one, four are shared by two. Connected together, some by locks; many met their fate among the rocks. Arrange their initials, and you will find things that are in the neighbourhood. What has just been described? (THE GREAT LAKES: SUPERIOR, MICHIGAN, HURON, ERIE, ONTARIO)*.

В акціональному фреймі кілька предметів, які є учасниками події, наділяються аргументними ролями. Ці предмети об'єднуються міжпросторовими зв'язками, які визначені дією агенса і позначені дієсловами “діє” або “робить”. Для англійської загадки характерними є наступні слоти: *агенси діє на об'єкт*, *агенси діє у напрямку до реципієнта*, *агенси діє для результату*, які пояснюються через моделі об'єкт – об'єкт, об'єкт – місце та об'єкт-результат: *Of our deep river it connects the two*

banks. When it helps me to cross the river, I say 'Many thanks!' {A BRIDGE}

Концептуальна структура *посесивного фрейму* включає предметні сутності ЩОСЬ/ХТОСЬ, що співвідносяться між собою як ціле і його частина. У межах цього фрейму виділяємо слоти *власник володіє власністю* та *ціле має частину*, що експлікуються моделлю об'єкт – об'єкт: *What has a bed but never lies in it? {A RIVER}*

Компаративний фрейм ілюструє відношення подібності, яке базується на зближенні концептів у мисленні самої людини. При концептуалізації дійсності в англійській загадці використовуються зв'язки схожості, подібності, тотожності. У межах цього фрейму перенесення є метафоричним, а не метонімічним. У межах слоту *подібності* виділяємо такі метафоричні моделі: *об'єкт-(наче)зовнішня характеристика*, *об'єкт-(наче)істота*. Модель *об'єкт-(наче)зовнішня характеристика* вказує на зовнішню подібність між предметами: *Houses run on the rails over hills and valleys {A RAILWAY LINE AND A TRAIN}*. За допомогою моделі *об'єкт-(наче)істота* акцентується подібність між концептом-денотатом та живою істотою: *It runs and runs, but it never runs away. It flows. Who knows what I am talking about? {A RIVER}* У межах слоту *схожості* виокремлюємо метафоричну модель *об'єкт-(наче)об'єкт*: *This belt stretches, far and wide. Walk along it, run, or ride by bus, or by car. (You can choose how far) {A ROAD}*.

У межах компаративного фрейму виокремлюємо концептуальні метафори, за допомогою яких структуруються англійські загадки. Дослідження метафори ґрунтується на положеннях про її ментальний характер і пізнавальний потенціал. Штерн І.Б. визначає когнітивну метафору як «метафору певного типу, яка є знаряддям когнітивних процесів формування нових ментальних категорій, концептуальних систем, породження нового знання і т.д.» [7, с. 226].

Причиною виникнення метафори є те, що шляхом певних, ієрархічно організованих операцій людський розум зіставляє непорівнювані концепти. Метафора передбачає, з одного боку, певну схожість між властивостями її семантичних референтів, оскільки вона повинна бути зрозумілою, а з іншого боку, – несхожість між ними, оскільки метафора покликана створювати якийсь новий зміст, тобто бути сугестивною [7, с. 358].

На основі принципів поєднання в загадках двох зон – донорської (джерела) і реципієнтної (мети), які були запропоновані Селівановою О. О. [6], виділяємо три групи загадок: антропоморфічні, зооморфічні, побутоцентричні.

Згідно з принципом антропоморфізму донорською зоною є людина. До цієї групи належить найбільша кількість загадок. Для загадок цього типу характерною є метафорична аналогізація частин тіла людини з частинами денотата-відгадки. Концептуальні структури реципієнтної зони пояснюються через концептуальні структури донорської зони за сімейними, професійними ознаками і фізіологічними потребами. Наприклад, у концептуальній метафорі *TWELVE MONTHS are TWELVE BROTHERS* концептуальні структури реципієнтної зони пояснюються через концептуальні структури донорської зони за родинними ознаками: *There are twelve brothers who marching in a single rank can never overtake one another {TWELVE MONTHS}*.

Варто зазначити, що в англійських загадках антропоморфічного типу спостерігається поєднання різних ознак для пояснення концептуальних струк-

тур реципієнтної зони: *There are four brothers in this world that were all born together. The first runs and never wearies. The second eats and is never full. The third drinks and is always thirsty. The fourth sings a song that is never good {WATER, FIRE, EARTH, WIND}*. У зазначеній загадці пояснення відбувається на основі родинних ознак і фізіологічних потреб.

Згідно з принципом зооморфізму донорською зоною є тварини і рослини. У текстах загадок використовуються назви тварин для позначення природних явищ, артефактів. Загадкам, які належать до цього типу, властива метафорична аналогізація частин тіла тварини з частинами денотата-відгадки. Так, в концептуальній метафорі *COMET IS ANIMAL* відбувається аналогізація з частиною тіла тварини, а саме, з хвостом: *As I get closer, my tail grows longer; as I get far away, my tail leads the way {A COMET}*.

Відповідно до принципу побутоцентризму донорською зоною є найбільш відомі предмети побуту, які оточують людину. Саме знаки відомих народу предметів побуту формують семіотичний простір текстів-загадок [6]. Побутоцентризм проявляється у використанні господарської лексики, найменувань одягу для позначення артефактів, явищ природи, частин тіла людини, рослинного світу.

Реалізація вищезгаданого принципу простежується в концептуальних метафорах *CANDLE is a POST, EYES are DOORS*: *Here stands a post. When it burns, it does not smoke {A CANDLE}* *The doors are open in the morning but shut at night. If you look at them, you see yourself inside {EYES}*.

Виокремлення метонімічних та метафоричних моделей концептуалізації дійсності в англійських загадках дозволяє побудувати концептуальну міжфреймову мережу аналізованих концептів і визначити профілі об'єктів навколишньої дійсності.

Особливістю загадок є те, що тільки поєднання кількох профілів дозволяє правильно тлумачити загадку і, відповідно, правильно відгадати її. Профільовання має місце в рамках комплексу несуперечливих, але охарактеризованих з різних точок зору ознак, які певним чином доповнюють одна одну [1, с. 50].

У когнітивній граматиці вважається, що мова спирається на більш фундаментальні системи та здібності (наприклад, сприйняття, увага, категоризація), окремо від яких вона не може існувати і зазнає їх впливу. На думку Р. Ленекера, базовою одиницею мови є символічна структура, яка має форму і значення. Форма – це фонологічна структура, а значення – концептуалізація [8; 9]. Семантичний зміст висловлювання – відношення між базою і профілем.

Відповідно до засобів профільовання мовні семантичні структури поділяються на субстантивні та реляційні. Субстантивна семантична структура означає предмет і функціонує як семантичний полюс іменника. Ця семантична структура профільує предмет, тобто сферу в певному домені, де сфера характеризується абстрактно як низка взаємопов'язаних сутностей. Реляційна семантична структура мовного виразу профільує взаємозв'язки між об'єктами. Дієслово означає відношення між двома об'єктами.

Реляційні семантичні структури поділяються на дві основні групи, залежно від того, що вони позначають: процес чи позатемпоральні відношення. Процесуальні семантичні структури співвідносяться з класом дієслів. Позатемпоральні відношення відповідають прикметникам, прислівникам, приймен-

никам і т. д. Профілем же реляційної семантичної структури є взаємовідношення.

Концептуалізація дійсності в англійських загадках відбувається шляхом профілювання (виділення) певних особливостей будови концепту-денотата, зовнішньої подібності, родинних відносин, специфіки функціонування в межах «структур знань» [2, с. 253], що фіксуються відповідними іменниками. Актуалізація структурних елементів у англійських загадках є антропоцентричною, оскільки у більшості таких загадок референція відбувається стосовно частин тіла людини. Напр., світлофор постає як триока істота (*Three eyes have I, all in a row; when the red one opens, all freeze* {TRAFFIC LIGHT}).

Процесуальні семантичні структури профілюються за допомогою *дієслів*, які позначають особливості функціонування денотату загадки. Тут виокремлюємо дієслова дії (*Whoever makes it, tells it not. Whoever takes it, knows it not. Whoever knows it, wants it not* {COUNTERFEIT MONEY}) та дієслова руху (*When I ride, I am all right. When I stop, I flop* {A BICYCLE}), в основі яких лежить «ідея зміни співвідношення чи розташування об'єктів у часі й просторі й образ подібного динамічного конструкта, що фіксує послідовні етапи зміни одного (вихідного) стану в інший» [2, с. 261].

Профілями позатемпоральних семантичних структур є прикметники, числівники, прийменники й прислівники.

В англійських загадках *прикметники* профілюють ознаки концептів-денотатів за кольором (*The black bird spreads its wings. Under its canopy lay wide world, sleeping sounds, until the breath of the next day* {NIGHT}); розміром (*My life can be measured in hours, I serve by being devoured. Thin, I am quick. Fat, I am slow. Wind is my foe* {A CANDLE}); формою (*I can be long, or I can be short. I can be*

grown and I can be bought. I can be painted, or left bare. I can be round, or square. What am I? {A FIN-GERNAIL}).

Вагоме місце в профілюванні концептів англійської загадки належить *числівникам*. Спостерігаємо як точне використання числа, так і гіперболізоване. Число в загадках використовується для позначення кількості структурних елементів. Так, у загадці про стіл вказується точна кількість ніг – чотири (*Four brothers are holding one hat. What is it?* {A TABLE}). Інші предмети побуту також профілюються за допомогою числа. Наприклад, ножиці постають як два гострих леза з двома кільцями (*With two sharp blades, assisted by two rings, I am handy for cutting paper, fabric and other things* {SCISSORS}). Також число виступає засобом профілювання предметів одягу, наприклад, сорочки (*My house has four doors. I go in through one. Then I go out through three doors all at once* {A SHIRT}); частин тіла (*These two brothers live not so far apart; one on the left, one on the right; but they never see each other* {EARS}).

Отже, можна зробити висновок, що основними методами дослідження концептів англійської загадки є логічний і когнітивний. Загадки будуються на основі відношень тотожності, каузальності й холо-партитивних відношень за допомогою логічних операцій кон'юнкції, диз'юнкції, інверсії, імплікації й еквівалентності. Концептуалізація дійсності в англійських загадках відбувається на основі метафоричних і метонімічних моделей, які актуалізують реляційні й субстантивні семантичні структури. Лінгвальними засобами профілювання концептів у англійській загадці є іменники, дієслова, прикметники, числівники, які фіксують зовнішні характеристики, структурні особливості, кількість структурних елементів, функції, призначення, локалізацію та інші ознаки референта.

Список літератури:

1. Бартминський Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов под ред. Кубряковой С.Е. – Москва, 1996. – С. 53–95.
3. Жаботинская С.А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы / С.А. Жаботинская // Первая российская конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2004. – С. 85–87.
4. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С.А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2004. – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81–92.
5. Селіванова О.О. Дискурс української загадки / О.О. Селіванова // Наукові записки Луганського нац. пед. ун-ту. Структура представлення знань про світ, суспільство, людину: у пошуках нових змістів : зб. наук. праць. – Луганськ, 2003. – Т. 2. – С. 115–132.
6. Теория метафоры: Сборник. Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
7. Штерн И.Б. Выбрани топики та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / И.Б. Штерн. – К. : АртЕК, 1998. – 336 с.
8. Langacker R.W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991.
9. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. V. 1. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 516 p.

Голянд Н.И.

Киевский национальный лингвистический университет

ПРОФИЛИРОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ АНГЛИЙСКОЙ ЗАГАДКИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей фреймовой организации и средств профилирования концептов английской загадки. Определено метафорические и метонимические модели построения загадок.

Ключевые слова: фреймовая организация, типы фреймов, метафорические модели, метонимические модели, семантические структуры.

Holiyad N.I.
Kyiv National Linguistic University

ENGLISH RIDDLES CONCEPTS PROFILING

Summary

The article deals with the specificity of frame organization and means of riddles concepts profiling. Metaphorical and metonymical models of riddles construction have been established.

Keywords: Frame organization, types of frames, metaphorical models, metonymical models, semantic structures.

УДК 81'255.4-112=161.2"19":82-21Шекспір.03

УКРАЇНСЬКА ЛІРІАНА ПАНАСА МИРНОГО, М. РИЛЬСЬКОГО, ВАСИЛЯ БАРКИ ТА О. ГРЯЗНОВА: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Кравцова М.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття розкриває історичний аспект української Ліріани. Досліджується процес створення перекладів Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова. Автор звертається здебільшого до епістолярної спадщини перекладачів, де йдеться про причини добору певних перекладацьких стратегій, процес публікації, а також роздуми перекладачів щодо створеного ними перекладу. Вивчення обставин, що передували створенню перекладів сприятиме подальшому дослідженню особливостей відтворення трагедії українською мовою.

Ключові слова: В. Шекспір, українська Ліріана, переклад, епістолярій, Панас Мирний, М. Рильський, Василь Барка, О. Грязнов.

Постановка проблеми. Соціальні, історичні, політичні обставини, переломні події в особистому житті перекладача неминуче впливають на нього що, в свою чергу позначається на самому перекладі. З того моменту, коли текст-джерело перетворюється за допомогою перекладача на цільовий текст, він стає набутокм іншої полісистеми, де текст починає виконувати не лише комунікативну, ознайомчу, пізнавальну тощо функції, а й націєтворчу. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити обставини, що передували виникненню українських перекладів Шекспірового «Короля Ліра».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості відтворення трагедії «Король Лір» В. Шекспіра українською мовою були предметом дослідження ряду науковців, наприклад Л. В. Коломієць, С. В. Скрильник, Ю. С. Новикова, О. В. Кабкової тощо. Однак, на сьогодні не існує комплексного дослідження питання історії створення усіх українських перекладів трагедії «Король Лір».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість науковців у своїх дослідженнях з перекладознавства акцентує увагу на вивченні особливостей відтворення Шекспірових текстів українською мовою залишаючи поза увагою історичний аспект, який передував створенню самого перекладу. Існує чимало розвідок, які торкаються питання аналізу перекладів «Короля Ліра», проте питання історії створення українського перекладу трагедії на сьогодні є недостатньо вивченим.

Мета статті. Автор статті ставить на меті провести комплексний аналіз історії створення перекладів трагедії В. Шекспіра «Король Лір» українською мовою пера Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова.

Виклад основного матеріалу. Панас Мирний (справжнє ім'я Панас Якович Рудченко) – відомий

український прозаїк та драматург другої половини XIX – початку XX сторіччя, проте його перекладацька діяльність на сьогодні залишається ще малодослідженою. Він перекладав з О. Пушкіна, Г. Лонгфелло, К. Ф. Рилєєва, В. Шекспіра тощо. Панас Мирний познайомився з творами В. Шекспіра ще в молоді роки і надзвичайно захоплювався ним, вважаючи що переклад творів англійського драматурга – «це немалий скок уперед у нашому літературному поступі» [10, с. 363]. У щоденниковому записі з 6 березня 1870 р. він зазначає: «Читаю Шекспіра. Що за сила слова, що за глибина думки? І це – поет 16 віку? [...] А візьміть ви пісню Шекспіра. О! глибоко, глибоко вона хватає вас за серце, лле у душу вашу таку несказанну тугу за Ліра, за Отелло і радість за Корделію, Дездемону, Офелію, що ви плачете із приливу несказанного горя і несказанної радості» [10, с. 324]. Перекладати В. Шекспіра Панас Мирний почав доволі рано: ще на початку 1860-х рр. він перекладав з російського перекладу «Макбета», проте роботу так і не завершив. У 1895-1896 рр. він береться за переклад «Короля Ліра», який закінчує в першій половині 1897 р. І. Білик, брат Панаса Яковича, був проти цієї роботи. У листі з 17 квітня 1895 р. він пише наступне: «Що стосується втими, дозвілля для Ліра, то це дурниця гідна моєї Пасі чи Олі. Лір малоруською нікому не потрібний [...]» [Цит. за: 11, с. 35] (*Тут і далі переклад наш – М. К.*). З листа від 9 травня 1897 р. [11, с. 38-40] відомо, що В. Горленко сперечався з І. Біликом із цього приводу, адже як зазначає В. Горленко, І. Білик був проти перекладів, надаючи перевагу оригінальній літературній творчості Панаса Мирного. Проте Панас Мирний усе одно взявся за переклад, хоча й усвідомлював, що В. Шекспіра перекладати надзвичайно важко: «добре знаю, що це за морока, той Шекспір» [10, с. 363]. У листі до М. Старицького у